

nem valami életbevágó czéllal, nem a pályaalapítás szándékával, hanem csupán kedvtelésből rendkívül sokoldalú érdeklődésétől, kielégíthetetlen tudásvágyától ösztönöztetve foglalkozott az orvosi tudományokkal. Ennek a körülménynek az ismerete valamennyire elősegíti ezidei törekvéseinek a tisztaságát is. Hogy ő az orvosi hivatást forgatta volna elméjében, azt eddig sem tarthattuk valószínűnek, de az előadottak után éppenséggel lehetetlen erre gondolnunk. Elfogadhatóbb az a feltevés, hogy Kemény a jogi pályán tapasztalt kedvetlenségei miatt egyszersmindenkorra mellőzni akarta azokat a hivatásokat, a melyek rendszeres munkásságot kívántak és mechanikus kicsinyességeikkel az ő napok és órák szerint nem szabályozható szellemi tevékenységét korlátok közé szorították volna. Bizonyos szabad mozgást engedő működési tér lebeghetett már ekkor előtte, a mit nemsokára csakugyan megtalált a szépirodalommal párosított publicisztikában. Ebben az irányban szolgálhattak előkészületül természet-tudományi tanulmányai, a melyekkel eddig jobbára jogi, történelmi és irodalmi elemeket magában foglaló ismeretkörét későbbi alkotásai, gondolatgazdagságára nézve kedvezően egészítette ki. Az ismeretanyag, a melyre ekkor szert tett, fontos tényezője lett világfelfogása és ezzel költői egyénisége kialakulásának. A test és lélek kölcsönhatásából eredő életjelenségek bő ismerete, ezen összefüggésnek Balzac-szerűen materialisztikus színezetű, de önállóan fejlődött felfogása elsősorban ezidei tanulmányain alapulnak.

Figyelemreméltó, hogy Kemény, a ki, miután az ügyvédi vizsga tervével felhagyott, valószínűleg még Erdélyben 1838 második felében kezdett bele első regénykísérleteibe, Bécsben is folytatta ezeket. Erre vall, hogy az 1839 júniusában megjelent első mutatvány után 1840-ben két csoportban tesz közzé részleteket Izabella királyné és a remete cz. regényéből az Athenaeumban.

PAIS DEZSÓ.

TOLDY FERENCZ »ÚTI NAPLÓ«-JA.¹

Toldy Ferencz kéziratai között van egy sárga, kemény táblás füzet, melynek címlapjára ezt írta írója:

Úti Napló.

1830.

Elutazásom Berlinből február 10d. Haza érkeztem szeptember 3.²

A naplót német nyelven írta az író, szüeleire való tekintetből, a kik magyarul nem tudtak. A napló Toldy (akkor még Schedel) 1830-iki külföldi utazásának élményeit foglalja magában. Tartalmának ismertetése dolgozatom czélja. E feladat, ha sikerül megoldani, nemcsak kegyeletes dolog lesz, hanem a napló tartalmának ismerete talán hozzá fog járulni,

¹ V. ö. Budapesti Szemle XIX. köt. 1879. 114. s. köv. II. Szerk.

² E napló Toldy László dr. úr birtokában van, az ő szívessege folytán ismerem.

hogy Toldy egyéniségének és irodalmi munkásságának fejlődése jobban megvilágíttassék éppen azon oldalról, melyet eddig életrajzírói kevésbé vettek figyelembe. Toldy erős hatásokat hozott magával külföldi útjáról és sok kiváló külföldivel állott továbbra is összeköttetésben. Az 1829. és 30-iki útján olyan emberekkel jutott közvetlen érintkezésbe mint Goethe, Hegel, Schlegel Ágost Vilmos, Simrock, John Bowring, nem szólva híres orvostanárokról, a kiknek ismeretségét szintén megnyerte.

Számos érdekes adat merül fel a napló sárga, kissé durva lapjain, az egészet kellene közölni, ha mindent meg akarnánk említeni. A fedéllap belsejét érdekes feljegyzések foglalják le, majd egy jegyzéket találunk az úton írt levelekről. Azután mintegy 18 lapon kiadásairól vezet az író pontos jegyzéket és a következő 27 lapot foglalja le a tulajdonképpeni úti napló. Néhány üres lap után újra rövid jegyzetekre, Bowring Toldyhoz írt üdvözlő versének német fordítására és Toldy magyar verses válaszára akadunk. Végül az egészet az utazás egy részének rövid áttekintése fejezi be.

1. A fedéllap belsejében levő jegyzetek, feliratok, könyvek, múzeumok, kórházak címei, a melyek valamely okból felkeltették az író figyelmét.

2. A levelekből kiténik, hogy a 25 éves Schedel korának sok kiváló emberével állott ismeretségben. Sűrűn ír haza, szüleinek, Vörösmartynak, Bajzának, Balog dr.-nak, Szemerének; Marie nevű barátnője¹ és Bártfayné is gyakran kapnak Toldytól levelet. Külföldiekkel is sűrűn levelez, Bowringnak Londonba, Simrocknak Bonnba, Nyweltnek Brügesbe gyakran visz a posta levelet, úgy hogy a kiadások közt a levelezés nem kis összeggel szerepel.

3. Kiadásainak naplójából megtudjuk, hogy Toldy 1829 július 31-ikén utazott el Pestről, visszaérkezett 1830 szeptember 3-ikán. Az egész út Toldynak 4539 fl. és 28 kr.-ba került, a mi, tekintve a pénz akkori értékét, tekintélyes összeg. A pénzt nem közvetlenül hazulról kapta, hanem bankok útján: Milanóban a J. B. Negri-, Genfben a Lombard-, Párisban (Rue d'Artois No 15.) a Rothschild cég utalványozta neki a költségeket. Toldy a legcsekélyebb kiadást is feljegyezi, a mi által az olvasó sok kulturtörténeti adat birtokába jut. A számadásait hazaküldi, mert május 21-ikén megjegyzi (magyarul): »Eddig küldtem meg a számlát, kihagyván, a mit (!) elveszett, 20 fr.« Ezt a 20 fr.-ot már április 10-ikén említi: »Im Hotel verloren, ich glaube auf der Reise, wie, wo weiss ich nicht 1 Napoleon (20 fr.)«.

A útiköltség nagyságát megmagyarázza, hogy Toldy nem mulaszt el semmi látnivalót, akármibe is került; jól él, Berlinben naponként 6—7 fl.-ot ad ki, Olaszországban 517 fr.-ot, »Also bei nahe eine Guinée taeglich«. Nagy összeget nyeltek el a »trinkgeld«-ek, mert Toldy mindenütt igazi magyar gavallér, nincs az a csekély szolgálat, melyet ő ingyen elfogadna.

Sokat költ Toldy műtárgyakra és könyvekre. Nézzük, minő

¹ Hinka Mária, a kit hazatérése után nőül vett.

könyveket vesz: ¹ Adrian, Handbuch für Reisende nach London; Stein, Reise nach Amsterdam; Stein, Reise nach Paris; Lections-catalog und Verzeichniss der Studierenden (Göttinga); Ein Numero des Atlas (London); Lady Russels Letters; Borwins Essay; Conference between a King and Christian; History of the Siamese youths; Bouhans Popul. medicine; Drydens Virgil; French gramm.; Mirror Siameses; Miss Fanny Kainble's Night; Merchant of Venice; Romeo and Juliett; Recueil de phrases; History of Königsmark; Résumé de l'hist. de la Revol. et du Consulat, Suite du repertoire français; Histoire de l'homme à la longue barb.; Barthez, Maladies gouteuses; Cazenave, Maladies de la peau; Orsilas Grosses Werk; Charbonnières, histoire de la literatur française; Précis de la legislation de l'Univ. de France; Dupaty, sur l'Italie (2 vol.); Rasier, formulaire des hopitaux civils de Paris; Recamier, Cancer (II. vol.); Billard, Mal des enfants; Bichat, Vie et mort; Vergani's Grammaire; Guide du Voyageur en France; La biologie par Mercier; Laennec, Auscultation; Ital.-Deutscher Dictionnaire; Graffigni lettera; Zotti, Thèmes; Racine, Esther; Guide en Suisse Henriade travestie; La methode de Jacotot; Hist. de la Regénération de la Grèce; Matière, Med. de Vavasseur; Notice des Monuments de la bibl. royale; Notice sur le Musée Luxemburg; Luiz, Kurze Besch. d. Canton Basel. A könyvek és műtárgyak egész ládákat töltenek meg. Nagy számmal veszi meg jeles emberek szobrait, arczképeit. Ilyen tételek: Mein und B(owrin)'s Silhouette; The Portfolio mit Hamlets Bild; Das Bild Darby and Ivan; Basrelief in Gyps: Antiker Frauenkopf; Wellington; Canova; Byron; Fabre; Napoleon; Shakespeare; Maria Stuarts Portrait; Gypsköpfe 10 Stück; Falstaffs Kopf; Portraits von Gall, Haller; Waterloo (Steinstich); Ansichten der Schweiz.

Sokat költ Toldy ruházatra, szinte feles számmal vesz lábbelit, sapkákat, kalapot, mellényt, nyakkendőt, többnyire selyem- vagy bársonyfélét. Úgy látszik, nemcsak tisztán, hanem előkelően öltözködött. Mikor Toldy Londonban meglátogatta az örültek házát, egy tébolyodott leány, a ki »a csillagokban olvasott«, azt állította róla, hogy »ein Mann von Geschmack«.

Végül néhány kedves apróságot! Toldy ernyőjét a viláért sem hagyta volna otthon, magával viszi mindenhová és fizet — ruhatári díjat. Botért azonban sohasem fizet. Szenvedélyesen gyűjti a pipákat: Ein langes Pfeifenrohr (okt. 3.), eine weissirdene Pfeife (okt. 27.), kurzes Pfeifenrohr. (Cassel.) A vámtételeknél fordul elő, hogy Angliában 6 sh. 6 d.-t fizet a fuvolaért. Néha bizony megszorul és míg máskor nem ritkán a Palais Royalban ebédel, ilyenkor ebédje »drei Krapfen«, néhány narancs vagy — semmi. Két érdekes tétel kiadásai között, hogy Párisban jún. 5-ikén az olasz nyeivmesternek 12 óráért 24 fr.-ot és 26-ikán 8 óráért 16 fr.-ot fizet.

4. Az uti élményekről szóló t.-k. való napló teljes czíme: Tagebuch auf der Reise von Berlin bis zur Heimkunft. 1830. Mottója:

¹ A jegyzékből szószerint közlöm a címeket minden változtatás nélkül.

Sors bona, nil aliud. A napló tehát Berlinből való elutazásával kezdődik, de nem terjed visszaérkezéséig, mint a kiadási jegyzék, hanem, sajnos, a schweizi tartózkodással megszakad. Toldy 1830 február 10-ikén este 5 órakor utazott el Berlinből. Brandenburgon, Magdeburgon át Quedlinburgig a lovak szügyéig erő hóbán megy. A Harz rövid leírása Heine Harzreise-jét juttatja az olvasó eszébe. Heiligenstadt megtekintése után Göttinga felé veszi útját. Megérkezése után az egyetemi hallgatók névsorát hozatja meg. 12 magyar tanuló található benne, köztük egy Péterfit, egy Milotait és legnagyobb öröme Szentkirályi Móriczot, a kit még gyermekkorában ismert. Szentkirályihoz siet, vele tölti a délutánt, este együtt olvassák az Aurórárt. Másnap, február 16-ikán több professort keres fel, köztük a barátságos Blumenbachot, a kinek szép koponyagyűjteményét dicséri. Az előadások színvonaláról nem a legjobb véleménynyel van. Kikel a diákok féktelenkedése ellen is. Megemlékezik Toldy a bajor trónörökösről,¹ a kit ott látott az előadásokon. »Der Kronprinz v. Bayern, Max, ein liebenswürdiger Jüngling hörte fleissig zu und schrieb«, írja a naplóban. Majd szíves búcsút vesz Szentkirályitól, kit komoly, mélyen gondolkodó embernek ismert meg és Milotai ajánlatával Casselbe utazik. A városban legelőször a magyar eredetű Matskó tanárt keresi fel. Szeretné még Grimmet is meglátogatni, február 19-ikén ugyanis azt írja: »Nun gings zuhause, ich packte, wollte noch Grimm besuchen, doch es blieb keine Zeit, obwohl der Postwagen erst um 1/25 abging«.

Kölnbe február 21-én érkezik kellemetlen utazás után. A város fekvésével, a dómmal hosszasan foglalkozik, majd a carneval hóbortosságait szemléli meg. Rubens művészete őt is bámulatra ragadja itt levő alkotásaival. Lakása a városban a Hotel de Vienne-ben volt.

Február 22-én Toldyt Bonnban találjuk már. Itt egy Förster dr. nevű ismerősére talál, a kiről azonban nem tudunk meg többet. 23-án délben teszi első látogatását Schlegel Ágost Vilmosnál, a kinek átadja Bowring ajánló levelét, a melyről megjegyzi, hogy nem nagy hatása volt. Schlegel háza Toldy szerint a legszebbek közé tartozik, belülről pedig »recht nobel«. Schlegel végül meghívja őt a 25-iki 5 órakor kezdődő felolvasására.²

Másnap Toldy meglátogatja az egyetemet. »A hallgatók«, írja, »megbámultak, mint a borju az uj kaput.« Hazamegy és már otthon találja Schlegel névjegyet. Érdekesen jegyezte fel az író, mi történt a felolvasáson. Többnyire hölgyek voltak jelen, urak csak mintegy tizen. »Schlegel war aufgeputzt, die blonde Perruque, zwei Ordenskreutze.« Schlegel állva beszélt, előbb Opitzról, aztán Gottsched- és Bodmerről. Az előadásról így szól: »Sehr klar, lebhaft, echt erzählend, las Stellen aus Haller sehr gut, doch kein Tieck ist er nicht! Dann ward Thee gerichtet. Ich ging zu ihm und dankte, er frug: Sprechen Sie französisch? Eh' ich antwortete, führte er mich zu Bercher (?) und ging.«

¹ H. Miksa. (1848—1864.)

² Vorlesung über die Literatur für Damen.

Másnap Toldy pappelsdorfi kirándulása után újra Schlegelt keresi fel. Ezúttal leírja lakásának berendezését. »Unten, wo man eintritt, sind links 2 Zimmer, das erste mit Gemälden . . . von indischen Gegenden, das Gassenzimmer mit Sofa, hat 3 Wandtapeten, indische. Er liess mich vor. Ich sah, wie lässig ich ihm war. Sprechen Sie englisch. Nein, etwas! Da schüttelte er den Kopf und verzog den Mund. Recht erzwungen war die Empfehlung an Bowring mit dem Beisatz: Ich bin ihm viel Dank schuldig, dass er mir Ihre Bekanntschaft verschafft hat. Mit der Zeit meiner Reise war er durchaus nicht einverstanden. Er hatte jetzt eine Haube ohne Perruque auf, schrieb eben einen Brief, als ich kam, ich blieb stehen, er wollte die 2 Zeilen noch ausschreiben um mit der Seite fertig zu sein und in einem Ton mit Widerwillen sagt er, bitte sich zu setzen, mein Hr. Dr! Schlegel hat mir mehr als irgend jemand das Urteil erpresst; ein Mann ohne Gemüth und mir fiel ein, was ein Officier gestern bei Tisch sagte: Wer keinen M. machen kann, kann auch keinen lieben. Als ich ihn frug, ob er bald wieder nach Wien käme: nein, ich habe dort keine Ausbeute zu machen . . . Er meinte den künftigen Herbst nach England.

Február 27-ikén érkezett Toldy Aachenbe, melynek városházát, kórházait, utczáit igen terjedelmesen írja le. Innen márczius 1-én útra kel Németalföldre, melynek városai közül Lüttich, Löwen, Brüssel, Gent, Ostende vonják magukra figyelmét. Ostendeban márczius 6-ikán 10 óraker hajóra száll, a melylyel este $1\frac{1}{2}$ 8 óraker Margateban angol földön köt ki. Canterbury, Chatham, Rochester, Gravesend helységeken keresztül másnap este 10 óraker Londonba érkezik.

Reggel Bowringot keresi a Wellingtonstreeten, de nem találja. Délután újra elmegy és a kapuban találkozik vele; nagyobb társaságot talál együtt. Másnap Bowringnál reggelizik, azután elindul a látnivalók megtekintésére. Nap-nap után szinte beteggé fásztja magát a sok járás-kelessel. Látogatást tesz Eszterházy herczegnél,¹ e napon, 16-án ír még Kazinczynak is. Londonban Toldy körül állandóan nagy társaság van, így az ifjabb Cooper, kiváló orvos, Rowborham, a nyelvész, Mac Farlane, ki szerint csak egy magyar költő van, Himfy, a mi ellen Bowring szólalt föl, egy Niczky gróf, az ifjabb Eszterházy herczeg. A herczegi család is megkedvelte őt: »Fürst Eszterházy höchst gütig, bot mir seine Hand an bei allem, was ich zu wünschen habe« — mondja Toldy. A herczeg fia gyakran kalauza London utczáin. Legtöbbször azonban Bowring társaságában fordul meg. Nincs biztos tudomásom arról, hogy miképp ismerkedett meg Toldy vele, de az bizonyos épp e napló alapján, hogy Londonban ez az ismeretség mély barátsággá fejlődött. Londonban az angol élet, mind a szellemi, mind a gazdasági

¹ Eszterházy Pál Antal angol nagykövet szenvedélyes gyűjtője volt a népköltési termékeknek. Érdeklődött a magyar népköltészet iránt is és írt Döbrenteinek, kérve, hogy küldjön neki magyar népdalokat. (Tud. Gyűjt. V. 1828.) Döbrentei előbb csak hármat küldött, később egy egész kis kötetet, de ez elveszett. Rummy Károly tanár elküldte azután Bowringnak Toldy Handbuch-ját. Azt hiszem, ezzel kezdődik Toldy és Bowring ismeretsége

és politikai, volt Toldy érdeklődésének főtárgya. Ezt az életet »concentrikus morális élet«-nek nevezi. Ennek az életnek él barátjai körében. Bowring gondoskodik róla, hogy jól érezze magát, tüntet magyarsága mellett, Toldy aztán örömmel jegyzi fel naplójába: »Bowring trank Kisfaludy's Gesundheit bei einer Tafel von 30 Personen«. Bowring ajánlása megnyitja előtte a brit múzeum könyvtárát. Hume nevű ismerőse bevezeti az alsóházba: »Eine Gallerie von beiden Seiten Bänke von grünem Leder, alles nett, der Saal klein. Alles ziemlich ruhig, die meisten Hut auf«.

27-ikén reggel megint Bowringnál van és a naplóban megjegyzi: »Er übersetzte vor meinen Augen in einer halben Stunde Vörösmartys Hajdukenlied (?).« Jelen van Körösi jelölésén az Ázsiai Társaság tagságára; megválasztását biztosra veszi.

Április 7-ikén hagyja el Toldy Angliát és másnap Calaisban köt ki. Párisi tartózkodásáról nem vezet naplót, annyiról értesülünk csak, hogy Apponyi Rudolf nagykövetet keresi fel és Elenyák György vendégszeretét élvezi, sőt pénzzavarából is ő segíti ki, miután már két ruháját is eladta 35 fr.-ért. Április 9-ikétől július 9-ikéig tartózkodott Toldy Párisban. Franciaországból Schweizba igyekezett. Útja Belforton vitt át és itt találkozott a crilloni herczeggel, a ki magához hívatta. »Es war viel von Napoleon gesprochen. Er sagte, so ein Mann war nöthig um nach dieser Anarchie die Franzosen wieder in Ordnung zu bringen und im Zaum zu halten. Nap. hatte keinen schönen Bau, war nicht so gross, als ich, hatte feine Züge, sprechenden Mund und »des yeux perçans.« Sein Kopf war ganz zur Médaille geeignet, da er ein schönes Profil hatte. Er changirte ungemein stark, wer ihn als General und als Kaiser sah, war von dem Äusseren betroffen. Er wusste seine Umgebungen in äusserstem Respect zu halten, zu seinen Soldaten war er äusserst populär. Keine Liebschaften hatt' er nicht, er liebte die Frauen nicht, war aber sehr verbindlich; und mit der phys. Befriedigung zog er ab. Josephine liebte er sehr. —«

Mühlhausen városán át Baselbe érkezik július 13-ikán. Mind a két város régiségeiről hosszú feljegyzéseket készít. A Jura völgyeinek szépsége Toldyt is elragadja, de július 16-ikán már nagyobb csodálatra indítják az Alpok. »Mein Herz neigte sich vor der Erhabenheit«, mondja a naplóban. Sajnos, július 19-ikével a napló megszakad és csak az üresen hagyott lapok szólnak az író szándékáról, hogy a naplóírást folytatni akarja, a mi azonban nem történt meg.

Utazásának hátralevő részéről a kiadási napló nyújt némi tájékoztatást. Eszerint a későbbi út nevezetesebb részletei, állomásai: Bern, Lausanne, Genf, Trient, St. Bernard, Brieg, azután Piemont, Milano, Pavia, Brescia, Verona, Vicenza, Padua, majd Velence. Milanót augusztus 5-én, az olasz utolsó állomást, Velencét pedig 21-én éri el, augusztus 24-én már visszafelé tart, útja Triesten, Fiumén át visz, 27-ikén Károlyvároson, 29-ikén Zágráb városán utazik át, azután Csáktornya, Kanizsa, Keszthely, Veszprém, Fejérvár a fontosabb magyar állomások. Fiuméből 10 nap alatt ért haza és ezalatt 84 fl. 39 kr.-t adott ki.

Toldy, úti kalauzok alapján, előre megállapította tartózkodásának minden hosszabb állomásán úttervét. A napló alapján könnyen összeállíthatjuk útjának főbb irányait: 1. Poroszország: Berlin—Magdeburg—Quedlinburg—Heiligenstadt; 2. Hannover: Göttinga—Cassel—Köln—Bonn—Aachen; 3. Németalföld: Lüttich—Brüssel—Ostende; 4. Anglia: Margate—Calais—Canterbury—London—Richmond; 5. Franciaország: Calais—Paris—Langres—Belfort—Mühlhausen; 6. Schweiz: Basel—Bern—Lausanne—Genf; 7. Olaszország: Milano—Pavia—Verona—Padua—Venezia; 8. Hazafelé: Triest—Fiume—Károlyváros—Zágráb—Csáktornya—Fehérvár—Pest.

Az útinaplóban kifejezésre jut Toldy jelleme, tudásvágya, pontossága, gavallérossága híven tükröződik a sorokban. Az a komolyság, a mely az egész naplót áthatja, kell hogy csodálatunkat keltse fel, ha meggondoljuk, hogy Toldy mint 25 éves fiatalember járja egyedül a világot. Toldy olyan sokat tapasztal, tanul, olyan kiváló emberek ismeretségét keresi, hogy útját csak Széchenyi utazásával tartom összehasonlíthatónak. Minő érzés foghatta el lelkét utazása alatt és megérkezése után? Lehetett-e ez az érzés más, mint elmaradottságunk érzése? A magyar államiságnak külföldön még nyomát sem látta, külföldön hamis nézetek uralkodtak, a melyek az elmaradt országot még elmaradottabbnak tüntették fel. Annál hálásabb azonban azok iránt, a kik Magyarország barátai.

5. Bowring Schedelhez írt angol versének német fordítását is tartalmazza a napló:

Ich folge deinen Spuren, doch von fern,
Du hörst die Stimme, ich das Echo nur,
Des zeitbewährten, alten Ungerstammes.
Und bebend mir im Geiste, zieht Musik —
Eh sie dem Ohr erstirbt — zu Englands alten Hallen,
Wo Lieb' und wahren Mitgeföhles Geist
Willkommen heisst, als neuen Sternes Strahl,
All was ich bringe an Schönheit, Licht und Lied.

Sag' Hunnia, Hand in Hand wird sie erglänzen
Mit Ländern, so die Muse kränzt mit Ruhm es
Und wenn nicht mir, fällt andern doch das Loos
Mit Ruf ihr Haupt zu decken und das deine,
Durch süßren Klang und hehrer Worte Schwung.

Erre a versre, melynek eredetije Bowringnál megtalálható,¹ írta Toldy a naplóban feljegyzett verses választát:²

Mit írjak, édes Bowringom, neked?
Hazám nevében áldjam é neved',
Hogy a' homályt, melly hírét elborítja,
Szétoszlatod, 's a' tündér Albion

¹ Poetry of the Magyars, czíme itt: Fr. J. Schedel. Az eredeti és Yolland Artur prózai fordítása megjelent a Toldy-Emléklapokban (20 l.). Érdekes az összehasonlítása az eredetinek Toldy német fordításával.

² Idézett helyen megjelent ez a vers is, de hibás olvasásban, azért érdemesnek tartottam itt pontosan közölni.

Magyar dal' lelkét látja szállani?
 Vagy szived' áldjam, a' jót, a' nemest,
 Melly hont hagy itt körülöm felvirúlni,
 Hol tenger és föld választ el honomtól?

Nem nyujta nékem Muzsa éneket;
 Hogy fűrtidet laurusszal ekesítsem;
 De férfi mellemen hű szív dobog,
 'S szivemben hála forr 's örök szerelm;
 Ezt hagyhatom csak a' nemes barátinak:
 Magyar szerelmet angol dalfinak.

London, Március 12. 1830.

E két vers mutatja legszebben azt a nemes viszonyt, mely a két kiváló férfiú között fennállott és idővel mindig mélyebb lett. Toldy valóban sokat köszönhetett barátjának, a ki tanulmányútjában hathatósan támogatta, hálája azonban a hazafi hálája is nemzetének barátja iránt.

6. Az »Übersicht«-ben Toldy február 10-ikétől április 8-ikáig tett útjainak összefoglalását találjuk. Berlinből Párisig, hozzáértve angliai utazását is, 18 utat sorol fel, pontosan megmondja a napot és az órát, a melyben megérkezik valahová. Eleinte a távolságot is feljegyzi, de azután abbanhagyja. A legnagyobb távolság volt Berlintől Heiligenstadtig és Casselből Cölnig.

Az »Übersicht«-tel befejeződik a napló. Az Úti Napló sárga lapjai annak a nemes, hazafias tanulmányútnak emlékei, mely a legjobbaknak a XIX. sz. második és harmadik évtizedében egy időre vándorbotot adott kezébe. A napló Széchenyi korának, az ő szellemétől áthatott emléke. Igaz, hogy nincsenek benne nevezetes események feljegyezve, írója nem állott az országos politika középpontjában, csak az egyszerű, csendes szemlélődő jegyzi fel benne tapasztalatait és a maga apró gondjait; irodalomtörténeti és kulturtörténeti szempontból azonban a napló kiváló fontosságú emléke a nagy időknek.

GYULAI ALADÁR.

VÁLYI ANDRÁS HAT LEVELE KAZINCZY FERENCZHEZ.

Vályi András, a híres földrajzi és nyelvészeti író, ki egy egyszerű miskolczi református czizmadia család köréből (szül. 1764. nov. 30.), kiváló tehetsége és — katholicizálása (1790.) révén, a hercegprimás hathatós közbenjárásának segítségével (*Dr. Váczy*, Kazinczy lev. II. 563. *Kazinczy*, Magyar Panth. 304. 402.) oly fiatalon, 27 éves korában emelkedett 1791-ben a budapesti m. kir. tudomány-egyetem magyar nyelvi és irodalmi újonnan rendszeresített tanszékére: 1790-ben írta e nem csupán hivatalos dolgokat tartalmazó, hanem egyszersmind irodalomtörténeti vonatkozású leveleket Kazinczyhoz, mikor Kazinczy borsodi kerületében a nemzeti iskolák királyi visitatora volt. (1789 decz. havában költözött Miskolcra Kassáról, hol a »nemzeti főiskola« professora volt.)